

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ ДУША
В ПЕРЕКЛАДІ М. ЛУКАША (НА МАТЕРІАЛІ ТРАГЕДІЇ Й.В. ГЕТЕ «ФАУСТ»)**

**PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT SOUL IN MYKOLA LUKASH'S
TRANSLATIONS (BASED ON TRAGEDY «FAUST» BY J.W. VON GOETHE)**

Кучма Т.В.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету*

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць із компонентом душа в перекладі Миколи Лукаша. У процесі зіставлення дібраних українських фразеологізмів із текстом оригіналу було виділено три групи міжмовних співвідношень. Під час дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів. Натомість зафіксовано ФО з тотожним значенням (без компонента душа) у тексті оригіналу, наявність лексеми душа або її синонімів у тексті оригіналу, а також відсутність ФО з тотожним значенням (без компонента душа), лексеми душа або її синонімів у тексті оригіналу. Більша кількість ФО з компонентом душа в тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, душа, переклад, Гете, Фауст, Микола Лукаш.

Статья посвящена исследованию фразеологических единиц с компонентом душа в переводе Николая Лукаша. В процессе сопоставления отобранных украинских фразеологизмов с текстом оригинала были выделены три группы межъязыковых соотношений. В ходе анализа ФЕ не были выявлены полные эквиваленты. В то же время зафиксированы ФЕ с тождественным значением (без компонента душа) в тексте оригинала, наличие лексемы душа или ее синонимов в тексте оригинала, а также отсутствие ФЕ с тождественным значением (без компонента душа), лексемы душа или ее синонимов в тексте оригинала. Большая часть ФЕ с компонентом душа в тексте перевода обусловлена переводческим стилем Н. Лукаша.

Ключевые слова: фразеологическая единица, душа, перевод, Гете, Фауст, Николай Лукаш.

The article deals with the research of phraseological units with soul component in Mykola Lukash's translations. In the process of comparing the selected Ukrainian idioms with the original text, three groups of inter-language relations have been defined. During the study of the selected idioms, no full equivalents have been found. Instead, the research has shown the presence of phraseological units with the identical meaning (without soul component) in the original text, the presence of lexem soul or its synonyms in the original text, and the absence of phraseological units with the same meaning (without soul component) and of lexem soul or its synonyms in the original text. Most of the phraseological units with soul component in the translation are determined by Mykola Lukash's translation style.

Key words: phraseological unit, idiom, soul, translation, Goethe, Faust, Mykola Lukash.

Постановка проблеми. Сучасні наукові праці дедалі частіше присвячують дослідженню фразеологічних одиниць загалом і в аспекті перекладу зокрема. Фразеологічні одиниці виступають засобами образного відображення світу, вони вбирають у себе міфологічні, релігійні, етичні уявлення народів різних епох і поколінь. Під час перекладу фразеологізмів є важливим зберегти це особливе стилістичне навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фразеологічних одиниць і проблем їх перекладу займалися Р.П. Зорівчак, І.В. Корунець, О.В. Кунін, В.М. Мокієнко, О.О. Селіванова та інші вчені. Перекладам Миколи Лукаша присвячені праці М.А. Венгрєнівської, М.Л. Іваницької, О.М. Лучук, Т.Є. Некряч, М.О. Новикової, В.Р. Савчин, Т.В. Цимбалюк та інших науковців. Більшість досліджень спрямована на аналіз перекладів М. Лукаша з англійської та французької мов, його переклади з німецької мови є ще не досить вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження фразеологічних одиниць (далі – ФО) із компонентом *душа* в перекладі М. Лукаша на матеріалі трагедії Й.В. Гете «Фауст».

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань: 1) дібрати ФО з компонентом *душа* зі словника-довідника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша»; 2) зіставити отримані ФО з текстом оригіналу; 3) виявити особливості перекладацького методу М. Лукаша.

Виклад основного матеріалу. За даними «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [1, с. 252], лексема *душа* має таке значення: 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. *Образно. У порівн. **Відводити душу: а) ділитися своїми переживаннями, думками; б) задовольняти

яке-небудь сильне бажання. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. розм. Про людину (найчастіше за визначення кількості). **Ні душі – абсолютно нікого; пусто. Стояти над душею – надокучати присутністю, невідступним переслідуванням. 4. перен. чого. Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5. розм. Заглибина в нижній передній частині шиї. **В одну душу – настійливо, наполегливо. [Не] до душі – [не] подобатися. Душа в душу: а) у повній згоді, дружно; б) відверто, щиро. Від душі – дуже щиро, від усього серця. Не йде на душу – не хочеться їсти, робити що-небудь. Не мати за душею – не мати нічого, ніякої власності, коштів [1, с. 252].

За даними словника німецької мови Duden [12, с. 1519], лексема *Seele* «душа» має значення: 1. Gesamtheit dessen, was das Fühlen, Empfinden, Denken eines Menschen ausmacht; Psyche – сукупність того, що складає почуття, відчуття та мислення людини, психіка. 2. substanz-, körperloser Teil des Menschen, der nach religiösem Glauben unsterblich ist, nach dem Tode weiterlebt – безтілесна частина людини, яка за релігійними уявленнями є безсмертною, продовжує існувати після смерті. 3. (emotional) Mensch – емоц. людина; 4. die Seele einer Sache sein – бути душею справи; 5. (Waffent.) das Innere des Laufs oder Rohrs einer Feuerwaffe – військ. Внутрішня частина ствола вогнепальної зброї; 6. (Fachspr.) innerer Strang von Kabeln, Seilen. – проф. внутрішня жила кабелю, волокно канату; 7. (Musik) Stimmstock von Saiteninstrumenten – муз. Дужка струнних музичних інструментів; 8. besonders in Süddeutschland bekanntes, meist aus einem Hefeteig aus Dinkelmehl gebackenes kleines längliches Brot – маленький продовгуватий хліб, що випікається з дріжджового тіста на спельтовому борошні та є особливо поширеним у Південній Німеччині [12, с. 1519].

Лексема *душа* в українській мові є полісемічною одиницею, одним із основних значень якої протягом віків було релігійне, яке активно вживалося не лише в спеціальній релігійній літературі, але й у фольклорі, особливо в демонологічних міфах, легендах і переказах, у художній літературі під час змалювання раю чи пекла, для індивідуалізації мови персонажів, висловлення думки автора як віруючої людини та звичайно під час змалювання обставин, що стосуються смерті людини [9, с. 432].

Як зазначає В.М. Войтович [2, с. 169], за народними уявленнями українців, душа – внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а після смерті відділяється від тіла й живе окремим

життям; двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа.

У численних стійких словосполученнях із стрижневим компонентом *душа* вона теж представлена як самостійна субстанція: *жити душа в душу, душа болить, взяти за душу, з дорогою душею, душа міру знає* тощо. За народними уявленнями, душа відповідає за думки, почуття та бажання людини, однак фразеологічні одиниці здебільшого фіксують ті її порухи, що стосуються почуттів і бажань: *душа хоче, бажає, прагне, радується, холоде, веселіє, на душі погано, паскудно, тоскно* тощо. Душа та серце співвідносяться не тільки з емоційною сферою життя людини, але і його інтелектуальною сферою. Основні компоненти символічного значення – «безсмертя», «вічність», «безмежність», «величність» [3, с. 195–197].

Художній переклад є надзвичайно важливим для розвитку й збагачення національної мови та літератури. Особливостями перекладацького методу М. Лукаша, за В.Р. Савчин [8, с. 176], є такі: 1) цілеспрямований відбір мовних засобів з орієнтацією на мовно-стилістичні особливості оригіналу, 2) тяжіння до призабутих, рідковживаних, розмовних форм, фольклорних ресурсів; 3) розширення словотворчих, стилістичних, образних можливостей української мови; 4) глибоке знання фразеологічного багатства української мови, активне використання повних і часткових фразеологічних еквівалентів під час відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць першотвору; 5) художнє відтворення контекстуальної семантики ідіоматики оригіналу завдяки численним оказіональним трансформаціям українських фразеологічних одиниць, їхньому гнучкому пристосуванню до контексту; 6) увага до евфонічних засобів експресії (звукопис, внутрішнє римування); 7) активізація непродуктивних моделей словотвору, уміння «експериментувати» зі словом; 8) демонстрація синонімічних можливостей української мови, вміння дібрати контекстуально найдоречніший відповідник із ряду синонімів; 9) введення яскраво виражених елементів переспіву у структуру власне перекладу тощо.

Як зазначав Л.О. Череватенко [11, с. 713], «Лукашеві до снаги було висловити й виразити буквально все: він свідомо вишукував нові й нові, на перший погляд, нерозв'язні завдання, – і таки давав собі з ними раду. Чи треба дивуватися: деякі його переклади образно й емоційно багатші за оригінал. І йде воно як від Лукашевого великого таланту, так і від лексичного, фонетичного, фразеологічного багатства української мови, що її Микола Лукаш знав глибоко та всеосяжно, в усіх явних і прихованих могутностях і нюансах».

У перекладах М. Лукаша використано яскраво виражені елементи переспіву, які, проте, не порушують жанрово-стилістичної домінанти оригіналу. Їх введення у структуру перекладу зумовлено не браком фонових знань, а свідомим активним пошуком нових виражальних можливостей української мови, що, у свою чергу, пояснюється дією цілої множини соціокультурних чинників [7, с. 4].

Унаслідок опрацювання словника-довідника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» [10] було дібрано 26 ФО з компонентом *душа* (загалом 28 вживань ФО): *аж душа болить, ані людська душа, віддати Богу душу, віддати душу, вільно на душі, до душі, душа вилине, душа приймає, душа рветься, душа розцвіла, жаль терзає душу, жах охоплює душу, злити душу з душею, і тілом і душею, легко на душі, мати Бога в душі, моторош обіймає душу, не до душі – 2, полонити душу, поривати душу – 2, проїмати душу, сумнів огортає душу, увібгатися в душу, утишати душу, чого душа бажає, шарпати душу*.

У німецькій мові відповідником до лексеми *душа* є *Seele*. Синонімами до *Seele* є *Herz* – *серце*, *Innere* – *внутрішній світ*, *душа*, (gehoben) *Brust* – вис. *груди*. [13]. В українській мові також лексеми *душа* та *серце* у сталих виразах зазвичай синонімізуються: *на душі (серці) весело, з відкритою душею (серцем), душа (серце) радіє, співає, болить* тощо [3, с. 195–197].

У процесі зіставлення дібраних українських ФО з текстом оригіналу з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу було виділено три групи міжмовних співвідношень:

1. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – наявність ФО з тотожним значенням (без компонента *душа*) в тексті оригіналу, наприклад:

ані людська душа – «абсолютно ніхто» / *kein Mensch* – “niemand” («ніхто»): «Яка помилка! Хто тримає владу, / Її саму хай має за відряду, / Хай у собі високий дух плека, / Що не збагне *ані душа людська...*» [10, с. 433] – “Ein großer Irrtum. Wer befehlen soll, / Muß im Befehlen Seligkeit empfinden. / Ihm ist die Brust von hohem Willen voll, / Doch was er will, es darf’s *kein Mensch* ergründen” [14];

віддати Богу душу – «померти» / *ruhen* – “gestorben im Grabe liegen” («спочивати, померлим лежати у труні»): «З тобою вдвох посвідчити я мушу, / Що муж її [Марти] *віддав* вже *богу душу* / І в Падуї похований лежить» [10, с. 132] – “Wir legen nur ein gültig Zeugnis nieder, / Daß ihres Ehherrn ausgereckte Glieder / In Padua an heil’ger Stätte *ruhn*” [14];

віддати душу (кому) – «пожертвувати собою заради кого-небудь» / *Herz geben* «віддати серце»:

«Тобі *віддав* навек я серце й *душу* / Нехай і вмру – тебе побачить мушу!» [10, с. 23] – „Zu neuen Gefühlen / All meine Sinnen sich erwählen! / Ich fühle ganz mein *Herz* dir *hingegen*! / Du mußt! du mußt! und kostet es mein Leben!” [14];

жаль терзає душу – «хто-небудь глибоко вражений, схвилюваний чимось» / *Herz zerbricht* «серце розбивається»: «Чи то одна сиджу я – / Тужу, тужу, тужу я, / *Терзає* *душу жаль*» [10, с. 160]. – “Ich bin, ach! kaum alleine, / Ich wein, ich wein, ich weine, / *Das Herz zerbricht* in mir” [14].

2. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – наявність лексеми *душа* або її синонімів у тексті оригіналу, наприклад:

і тілом і душею – «усім еством, повністю» / *Innres* – «внутрішнє, внутрішній світ»: «Приспійте його [Фауста] пестливістю своєю, / Скропійте його рососою забуття, / Щоб він спочив *і тілом і душею*, / Набрался сил до нового життя» [10, с. 210]. – “Die ihr dies Haupt umschwebt im luft’gen Kreise, / Erzeugt euch hier nach edler Elfen Weise, / Besänftiget des Herzens grimmen Strauß, / Entfernt des Vorwurfs glühend bittere Pfeile, / Sein *Innres* reinigt von erlebtem Graus” [14];

душа вилине (з кого) – «хто-небудь помре, загине» / *Seele* – *душа*: «Змовкни, змовкни! / Щоб *душа* із цариці / Геть не *вилинула*, / Щоб осталась надовго / В найпрекраснішій тілі, / Що понад нього в світі нема» [10, с. 380]. – “Schweige, schweige! / Daß der Königin *Seele*, / Schon zu entfliehen bereit, / Sich noch halte, festhalte / Die Gestalt aller Gestalten, / Welche die Sonne jemals beschien” [14];

легко на душі (кому) – «приємно, спокійно, радісно комусь» / *das Innre* – внутрішнє, внутрішній світ: «Мені з тобою тут в тиші / Так *легко*, вільно *на душі*, / В його ж присутності мене мов що стиска» [10, с. 155]. – “Mir wird’s so wohl in deinem Arm, / So frei, so hingegen warm, / Und seine Gegenwart schnürt mir das *Innre* zu” [14].

3. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – відсутність ФО з тотожним значенням (без компонента *душа*), лексеми *душа* або її синонімів у тексті оригіналу, наприклад:

поривати душу (чию) – «відчувати бажання чогось, нестримний потяг до чого-небудь»: «Де, де вона, скажи, богиня ця, / Прекрасна і жадана без кінця? / Одне бажання *пориває* *душу* – / Як не знайду її, то й жить не мушу» [10, с. 323]. – “Und sollt’ ich nicht, sehnsüchtigster Gewalt, / Ins Leben ziehn die einzigste Gestalt? / Das ewige Wesen, Göttern ebenbürtig, / So groß als zart, so hehr als liebenswürdig?” [14];

«Не бійсь, що я угоду цю порушу / Мою нестримно *пориває* *душу* / До того, що тобі прирік»

[10, с. 69]. – “Nur keine Furcht, daß ich dies Bündnis breche! / Das Streben meiner ganzen Kraft / Ist grade das, was ich verspreche” [14];

душа розцвіла (у кого). – «хто-небудь пройнявся, сповнився радістю, щастям»: «Хвала вам, і присно хвала! / У мене *душа розцвіла* / Великим, прекрасним, правдивим...» [10, с. 363]. – “Heil! Heil! aufs neue! / Wie ich mich blühend freue, / Vom Schönen, Wahren durchdrungen / Alles ist aus dem Wasser entsprungen!” [14];

до душі (кому хто) – «подобатися»: «Женить же звідси Менелая, / Зіпхніть у море знов мерщій! / Хай там добичником шмигляє, / Як *до душі* йому розбій» [10, с. 402–403]. – “Drängt ungesäumt von diesen Mauern / Jetzt Menelas dem Meer zurück; / Dort irren mag er, rauben, lauern, / Ihm war es Neigung und Geschick” [14];

сумнів огортає душу – «хто-небудь вагається, не переконаний у правильності своєї позиції»: «Хіба ж то мисль і світ і нас створила? / А може, так: «Була в почині сила!» / Пишу – і *сумнів душу огорнув*: / Я, мабуть, знову суті не збагнув... / Та світ свінув – не зрадила надія, / І я пишу: «Була в почині Дія!» [10, с. 50]. – “Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft? / Es sollte stehn: Im Anfang war die Kraft! / Doch, auch indem ich dieses niederschreibe, / Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe. / Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat / Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!” [14].

Остання група фразеологізмів є найбільш цікавою: М. Лукаш у мові перекладу використовує

більше фразеологізмів із компонентом *душа*, ніж їх є в мові оригіналу, що пояснюється свідомим активним пошуком нових виражальних можливостей української мови.

У процесі дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів – коли в обох мовах фразеологізми мають ідентичні відповідники.

Повна міжмовна еквівалентність фразеологізмів, як підкреслює М.П. Кочерган, є непоширеним явищем, при цьому чим віддаленіші мови, тим менше в них ідентичних фразеологічних відповідників [4, с. 339–341].

Наявність більшої кількості ФО у тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша, його глибокими знаннями лексики та фразеології української мови, бажанням наблизити оригінал твору до читача, додаючи рис, що притаманні українській культурі.

Висновки. Отже, у процесі дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів – коли в обох мовах фразеологізми мають ідентичні відповідники. У процесі зіставлення дібраних українських ФО з текстом оригіналу з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу було виділено три групи міжмовних співвідношень. Більша кількість ФО з компонентом *душа* в тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша. Перспективою дослідження вважається проведення аналогічного зіставлення повного тексту перекладу трагедії Й.В. Гете «Фауст», здійсненого М. Лукашем, з текстом оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: «Перун», 2003. 1440 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ, 2002. С. 335–336.
3. Кононенко В.І. Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996. 272 с.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: підручник. Київ: «Академія», 2006. 424 с.
5. Лукаш М.О. Від Бокаччо до Аполлінера: світова поезія. Переклади / Ред. М.Н. Москаленко. Київ: «Дніпро», 1990. 510 с.
6. Черноватий Л.М. та ін. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. Вінниця: «Нова книга», 2009. 445 с.
7. Савчин В.Р. Мовотворча функція перекладів Миколи Лукаша. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. Вінниця: Нова Книга, 2009. 445 с.
8. Савчин В.Р. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16. Київ, 2006. 234 с.
9. Скаб М.В., Скаб М.С. Релігійний та церковний складники концептуалізації поняття душі в українській мові. *Růžovníště zlata a doly drahokamů...: Sborník pro Václava Huňáčka*. Praha, 2006. С. 431–439.
10. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: «Довіра», 2003. 735 с.
11. Череватенко Л.О. Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: «Довіра», 2003. С. 711–734.
12. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 6. Aufl. Mannheim: Duden-Verlag, 2006. 2016 s.
13. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Seele>.
14. Goethe J. W. Faust. URL: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/-3664/1>.